

UDK 269 (497.5) "1850/1900"
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 20. studenog 1999.

Pučke misije u sjevernoj Hrvatskoj u drugoj polovici 19. stoljeća

MIJO KORADE

Hrvatski institut za povijest, Zagreb

Skupina dalmatinskih pučkih misionara djeluje u sjevernoj Hrvatskoj od sredine 19. stoljeća svega petnaestak godina, kada je zbog raznih okolnosti prekinut njihov rad. Vratili su se samo u Zagrebačku biskupiju tek godine 1895., nastavljajući svoju djelatnost u 20. st. Ovdje se želi prikazati kronološki pregled djelovanja misionara, okolnosti i vjerski utjecaj, a osobito društveni i kulturni aspekt tih pučkih misija.

U hrvatskoj historiografiji nedovoljno poznat fenomen pučkih misija sastavni je dio crkvene povijesti i povijesti katoličke pastoralne djelatnosti, ali istodobno važan čimbenik u društvenoj i kulturnoj povijesti jednog naroda. Prije svega je još nedovoljno faktografski istražena djelatnost pučkih misionara u pojedinim vremenskim razdobljima i pojedinim hrvatskim krajevima, a zatim vjerski, društveni i kulturni utjecaj i uloga njihova rada. O skupini dalmatinskih isusovačkih misionara, koji djeluju u drugoj polovici 19. stoljeća u hrvatskim krajevima, objavio sam dosad, u ovom časopisu, sažeti prikaz njihove djelatnosti u Dalmaciji,¹ te uz pregled vjerske i društvene uloge² prijevod misijskih izvješća iz Zagrebačke nadbiskupije.³ Ovdje želim prikazati djelatnost tih misionara u Zagrebačkoj nadbiskupiji i Srijemsko-đakovačkoj biskupiji, okolnosti u kojima se odvijala ta djelatnost te njezinu vjersku, društvenu i kulturnu ulogu u tim krajevima. U tim misijama djeluju isti misionari kao i u drugim krajevima: Vincenzo Basile, Antonio M. Ayala, Antonio Giuriceo, Giuseppe Lombardini, Enrico Bontempo, Juraj Jeramaz, Miho Gattin i Vinko Michieli.⁴

¹ M. KORADE, Pučki misionari u Dalmaciji u drugoj polovici 19. stoljeća, *Časopis za suvremenu povijest* 30 (1998) 1, 5-24.

² M. KORADE, *La "Missione illirico-dalmata" dei gesuiti (1852-1900), Svolgimento, metodo e risultati* (Izvadak iz doktorske disertacije), Zagreb 1989.

³ M. KORADE, Dalmatinski misionari u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u 19. stoljeću, *Gazophylacium* 1 (1994) 3-4, 235-258.

⁴ Usp. M. KORADE, *Dalmatinski misionari*, 239-240; *Isti, Pučki misionari*, 6-14.

U Zagrebačkoj nadbiskupiji i Srijemsko-đakovačkoj biskupiji (1855.-1869.)

U korizmi godine 1855. zagrebački nadbiskup Juraj Haulik⁵ pozvao je isusovce da drže misije u njegovu gradu. On je "čuo da među sinovima Družbe ima hrvatskih misionara", piše Basile, "i odmah nam je uputio ljubazni poziv pozivajući nas da djelujemo za dobro duša njegovog stada".⁶ Patri su pomalo bili zabrinuti zbog različitosti narječja, ali su se ohrabрили jer su došavši u Zagreb nekoliko dana prije početka misija djecu poučavali nekoliko dana u vjeronauku i vidjeli da ih djeca za vrijeme katekizma dobro razumiju.⁷

Misije u Zagrebu (od 15. do 29. travnja) su tekle istovremeno na dvama jezicima: Basile i Ayala su propovijedali na hrvatskom u katedrali, a austrijski isusovci Klinkowström, Schmude i Weiss⁸ na njemačkom u nekadašnjoj isusovačkoj crkvi sv. Katarine.⁹ Bile su to prve misije u gradu nakon otprilike 70 godina i za narod, osim dalekog sjećanja za najstarije, potpuna novost.¹⁰ Dolazili su na propovijedi iz čitavoga grada i iz mnogih okolnih župa potaknuti na početku znatiželjom, a zatim uvjereni u duhovno dobro koje su im pružali misionari.¹¹ Veliki odjek i uspjeh propovijedi pokazuje i činjenica da je inten-

⁵ Juraj Haulik (1788.-1869.) iz Trnave u Slovačkoj upravlja Zagrebačkom biskupijom od 1837., koja 1852. postaje nadbiskupijom, a Haulik je 1556. imenovan kardinalom. Usp. *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, ŠK, Zagreb 1995, 461-473.

⁶ *Relazione delle missioni, 1853-1856*, 56. O misijskim izvješćima, bilo rukopisnim, litografskim ili tiskanim vidi M. KORADE, *La "Missione illirico-dalmata"*, 85-88; Isti, *Pučki misionari u Dalmaciji*, 6, bilj. 14.

⁷ *Relazione delle missioni, 1853-1856*, 56.

⁸ Isusovci Austrijske provincije Maximilian Klinkowström (1819.-1896.), Theodor Schmude (1823.-1889.) i Adalbert Weiss (1823.-1900.), s nekolicinom drugih, držali su od 1853. pučke misije u raznim krajevima Austrijske Monarhije. Usp. E. BÜLOW, *Hundert Lebensbilder aus der Österreichisch-ungarischen Provinz der Gesellschaft Jesu*, Wien 1902, 91-103, 169-171, 228-230.

⁹ Zagreb je tada imao oko 17.000 stanovnika, od kojih je manje od 3000 bilo njemačke nacionalnosti, s time da su ovi, kao i u drugim hrvatskim gradovima, pripadali činovničkom i zanatskom staležu. Usp. M. LORKOVIĆ, *Narod i zemlja Hrvata*, Zagreb 1939, 92, 100.

¹⁰ "Katolički list" (6, 1855, 135) je prigodom dolaska misionara iznio zanimljiv komentar da slične misije nisu ovdje nikakva novost, jer u nekim su se mjestima događale prije otprilike sto godina, a u Zagrebu ih je držao glasoviti propovjednik Mulih prije oko 60 ili 70 godina. List je zapravo pomiješao dva isusovačka misionara s prezimenom Mulih koji su u različita vremena djelovali u Hrvatskoj i u Zagrebu. Prvi je Juraj Mulih (1694.-1754.), glasoviti misionar i plodni pisac, na kojega je list vjerojatno mislio, ali je zadnji u Zagrebu djelovao Ivan Mulih (1736.-1798.), koji je i nakon ukinuća isusovaca (1773) djelovao u gradu i u biskupiji, a objavio je i zbirku kajkavskih propovijedi.

¹¹ Isusovačke misije u Zagrebu godine 1855. spominje Mirjana Gross u svojoj knjizi o počecima moderne Hrvatske. Premda autorica želi o njima dati pozitivan sud: "Propovjedničke misije isusovaca na visokoj intelektualnoj razini, njihova sposobnost da mnoge vjernike dovedu do ekstaze, bile su zato udarna snaga katoličke obnove...", ali ih smješta u kontekst germanizacije nadbiskupa Haulika. Za dalmatinske misionare pak kaže da kajkavci nisu razumijeli njihovu dalmatinsku štokavštinu, "koju vjerojatno ni sami propovjednici nisu dobro poznavali". Govori još o neuspjelom pokušaju Haulika da dovede isusovce u Zagreb i u Hrvatsku, a pri tom proglašava isusovcem Fidelisa Höpfergera. Usp. M. GROSS,

dant kazališta tražio od nadbiskupa nešto materijalne pomoći jer za vrijeme misija nitko nije dolazio na predstave.¹²

Osobito se nadbiskup Haulik, prije svih, uvjerio o potrebi misija i odlučio da se one održavaju od tada svake godine u njegovoj nadbiskupiji. On se sprijateljio s dalmatinskim misionarima, uvijek ih je primao na njihovim putovanjima u svoju kuriju i borio se do smrti da dovede isusovce u Banovinu Hrvatsku. Patri Ayala, Basile i Giuriceo održali su do 1865. godine od dvije do četiri misije na godinu, ukupno 27 misija.

Župnici su slijedili primjer njihova nadbiskupa primajući s oduševljenjem, unatoč jozefinističkom duhu u kojem su bili odgojeni, tu izvanrednu pomoć u njihovu pastoralnom radu. Misionari su se osobno uvjerali kako su ih župnici dobro primili, kako su pripremali narod i pomagali u misijama, a također su slali izvješća o rezultatima misija ordinarijatu i u novine i časopise.¹³ Zahvaljujući čestim vjestima u tisku o misionarima stvorilo se u narodu povoljno mišljenje o misionarskoj djelatnosti. Tako su ih dobro primali ne samo u seoskom ambijentu, nego i u gradovima i među višim staležima. Npr. u Samoboru su 1859. godine činovnici svaki dan dolazili na propovijedi i svi su se ispovijedili unatoč prigovorima njihovih pretpostavljenih.¹⁴ U to su vrijeme patri vrlo rijetko doživljavali protivljenja osim rezervi na početku misija u Zagrebu¹⁵ i rogoborenja "gospode" u Varaždinu i Bjelovaru koja su držala da su hrvatske misije prikladne samo za najniži stalež.¹⁶

Godinu nakon misija u Zagrebu, u proljeće 1856. godine patre je pozvao đakovačko-srijemski biskup Josip Juraj Strossmayer i iste su godine održali misije u Osijeku, gdje su Ayala i Basile propovijedali na hrvatskom, a austrijski isusovac Andrea Prinz na njemačkom, i u Đakovu.¹⁷ Mladi se biskup u početku pokazao pravim promicateljem misija, odlučno tražeći da se moraju

Počeci moderne Hrvatske, Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850-1860. Globus, Zagreb 1985, 346-248. Ciljevi i okolnosti isusovačkih misija u sjevernoj Hrvatskoj bili su sasvim drukčije prirode, o čemu će biti riječi i u ovome radu, i nipošto se ne mogu svesti na germanizaciju ili neke druge političke ciljeve. O tome nisam našao nikakva traga u dokumentima. Također se ne može reći da dalmatinski misionari nisu dobro poznavali hrvatski jezik jer suprotno govore mnoga svjedočanstva tadašnje publicistike i njihova djela koja su objavljivali na hrvatskom. O tome vidi moj članak u *Časopisu za suvremenu povijest*, 30 (1998) 1, 5-24.

¹² APVG (Archivio dell'ex-Provincia veneta, Gallarate, Milano) - Dalm, 2, XVI, 17; *Diario delle missioni* (u Arhivu Hrvatske pokrajine D.I., Zagreb), I, 181, 252; V. Deželić, *Kardinal Haulik nadbiskup zagrebački*, Zagreb 1929, 169.

¹³ U nijednom kraju nije izlazilo u tisku toliko izvješća i vijesti o pučkim misijama kao u Zagrebačkoj nadbiskupiji, a osobito u zagrebačkim listovima: *Katolički list*, *Agramer Zeitung*, *Narodne novine* i dr. Mnogo izvješća, naredbi i molbi za misije nalazi se u NAZ - Acta ecclesiastica, Vol. XVI, XVII.

¹⁴ *Diario delle missioni*, I, 127.

¹⁵ *Katolički list*, 6 (1855) 135.

¹⁶ Riječ je bila o vojnim časnicima, umjetnicima i činovnicima u Varaždinu (1858) i u Bjelovaru (1860) koji su govorili njemački. Usp. *Relazione delle missioni*, 1860, 7-8.

¹⁷ Nakon đakovačke misije biskup je poslao mletačkom provincijalu lijepo pismo zahvale. Usp. APVG - Dalm. 2, XVI, 27.

držati svake godine u njegovoj biskupiji¹⁸ i stalno je pokazivao veliku naklonost prema isusovcima.¹⁹ Zapravo je često govorio patrima da je spreman "primiti raspršene isusovce u slučaju ako im bude potrebna njegova pomoć".²⁰ Sam je često sudjelovao u misijama, u svakom slučaju češće nego svi drugi biskupi.²¹

I u toj su biskupiji misije obnovljene nakon gotovo jednog stoljeća, zbog čega je bila razumljiva reakcija tamošnjih ljudi: "Zašto drže misije nama katolicima koji imamo dobre pastire, pa nismo mi pogani?"²² Ponekad su se znale čuti kritike na račun izgovora misionara i na način njihova propovijedanja.²³ Koji put su također nailazili na protivljenja činovnika, oficira i pravoslavnih,²⁴ a u dvije župe i od župnika.²⁵ Međutim su bili to rijetki slučajevi koji su na kraju pomogli da misije budu uspješnije. Osobito je zanimljiva bila polemika koju je pokrenuo poznati slavonski pjesnik i župnik Mate Topalović.²⁶ On je 1857. u *Katoličkom listu* objavio dva izvješća o misijama održanim u njegovom kraju. U njima se, nakon pohvala o radu i uspjehu misionara, žali zbog nedostatka hrvatskih misionara, osvrće se na loš hrvatski izgovor i naglasak Ayale i drugih otaca, te izražava nekoliko ne baš precizno definiranih sumnji o njihovoj djelatnosti. Nakon toga je anonimni svećenik iz biskupske kurije u tri opširna napisa donio seriju izvješća i svjedočanstva o misijama, ko-

¹⁸ Strossmayer je od samog početka zahtijevao da se misije održavaju svake godine u biskupiji unatoč protivljenju nekih župnika. A 1859. je naredio u jednoj okružnici da se za vrijeme i poslije misija uvode razne pobožnosti i crkvene udruge po župama. *Relazione della missione, 1859*, 130-131.

¹⁹ Giuriceo je 1859. u pismu svome provincijalu ovako opisao biskupa: "Jako me raduje što sam u monsinjora Strossmayera, đakovačkog biskupa, kod kojega si odmarano nekoliko dana, našao prelata zdravog razmišljanja u svakom pogledu (također i u stvarima u kojima nije rijetko pronaći u Austriji nekih predrasuda u svim vrstama ljudi), čovjeka velikog srca i vrlo zauzetog za veću slavu Božju. Nadam se da će učiniti velikih stvari u službi Božjoj, kao što se nadam da će dugo poživjeti." APVG - Dalm. 2, XVIII, 13.

²⁰ *Diario delle missioni*, I, 206; Usp. APVG - Epistolae, 1866, 20.

²¹ Biskup bi bio prisutan na misijama uvijek kada bi bio kod kuće, a ponekad u svim održanim u jednoj godini. Usp. *Relazione delle missioni, 1857-1858*, 488-489; *Katolički list* 7 (1856) 125; 9 (1859) 218; 11 (1860) 182; 16 (1865) 295-296; *Diario delle missioni* I, 80-81.

²² Jedan od misionara je odgovorio na prigovor u propovijedi za vrijeme prvih misija u Osijeku 1856. sljedećom prispodobom: ljudi ne primjećuju sunce, mjesec i zvijezde, ali kada se pojavi komet svi potrče da bi mu se divili. Slično se događa i s propovijedima vrijednih župnika, tj. postanu uobičajene, dok one od misionara, makar i manje sposobnih, privlače pozornost. Usp. *Katolički list* 7 (1856) 86. A župnik iz Sikirevaca je godine 1866. u svom dopisu donio sličnu usporedbu: župnik je kao mjesni liječnik, a misionar kao liječnik koji iz vana dolazi pomoći župniku. Usp. *Katolički list* 17 (1866) 390-391.

²³ *Katolički list* 8 (1857) 267; 11 (1860) 173.

²⁴ *Diario delle missioni*, I, 139-141; II, 44; *Relazione delle missioni, 1859*, 128-129.

²⁵ U Piškorevcima (1858) i u Kopanici (1861). U oba slučaja na kraju su župnici bili vrlo zadovoljni ishodom misija. *Diario delle missioni*, I, 62-63, 209-212.

²⁶ Mate Topalović (1812.-1862.) bio je profesor u đakovačkom sjemeništu i od 1852. župnik u Gradištu. Objavljivao je pjesme u nacionalnom duhu i isticao se kao jedan od glavnih nosilaca preporodnih ideja u Slavoniji.

ja su slali župnici biskupu i optužio je Topalovića da je u svojim člancima iznio niz protuslovlja i da je bez razloga doveo u sumnju djelovanje misionara, toliko potrebnog narodu. Na kraju se Topalović ispričao što su njegove riječi bile pogrešno shvaćene, potvrđujući da nije imao namjeru napadati patre koji zaslužuju svaku pohvalu i poštovanje, ali da je samo htio upozoriti na različite glasine koje kolaju o njima.²⁷

Mnoštvo vjernika koje su patri uspijevali pokrenuti znalo je dobro iskristiti njihove napore, o čemu svjedoče mnogobrojna izvješća župnika koja su svake godine slali biskupu i objavljivali u raznim časopisima.²⁸ Isti patri (Ayala, Basile i Giuriceo) održali su u Srijemsko-đakovačkoj biskupiji od 1856. do 1869. četrdeset misija po dvije do četiri na godinu. Godine 1863. isti su dalmatinski misionari propovijedali u dvjema misijama i u pečuškoj biskupiji. Jedna je održana u Donjem Miholjcu i druga u predgrađu Pečuha zvanom Buda u kojem je živjela većina hrvatskog stanovništva.²⁹

Održane misije u te dvije hrvatske biskupije razlikovale su se uvelike od onih u Dalmaciji, ne toliko po metodi misijskih propovijedi i drugih vježbi koja je uglavnom ostala ista, koliko po velikom mnoštvu naroda koje je bilo na misijama, zahvaljujući drukčijem geografskom, socijalnom i crkvenom stanju tih krajeva u Hrvatskoj i Slavoniji. Organizirani priljev velikog broja ljudi na jedno mjesto, dakle, uvjetovan je bio već i zemljopisnim obilježjem sjeverozapadnih i sjevernih krajeva Hrvatske. S jedne strane u prvima su mala sela i zaselci raspršeni po brežuljcima, podijeljena po kotarima u političkoj i gospodarskoj ovisnosti o većim centrima. U Slavoniji su velika organizirana sela okružena manjim međusobno povezanim. Također su i župe u tim krajevima obično prostranije nego u Dalmaciji i često obuhvaćaju veliki teritorij s više sela. U svim tim krajevima prevladava agrarna struktura s obrađenim poljima iz kojih su ljudi bili naučeni često dolaziti u udaljena veća naselja bilo na sajmove ili na crkvene blagdane, a osobito na mnogobrojna i popularna Marijina prošteništa.³⁰ Treba tome nadodati da su ti sjeverni krajevi najnaseljeniji, a u njima postoje samo dvije biskupije (zagrebačka i đakovačka), za razliku od priobalnih krajeva u kojima je nekad bilo dvadeset, a tada deset biskupija. Zbog tih su razloga misionari mogli obavljati misije u gradovima i centralnim župama u koja je dolazio narod iz čitavoga okolnog kraja ili pokrajine. Takvom su načinu pripomogli briga i organizacija pojedinih biskupa. Oni su zapravo unaprijed određivali u kojem će se kraju održati misije, a dekani bi ustanovili koje župe i kojim redom moraju dolaziti na misije koje su se obavljale u

²⁷ *Katolički list* 8 (1857) 238-239, 254-255, 267-269, 275-278, 283-284, 306-309.

²⁸ Izvješća su objavljivana u raznim hrvatskim i austrijskim novinama, osobito u *Katoličkom listu* i *Salzburger Kirchenblatt*. Basile je dva takva izvješća na latinskom iz *Katoličkog lista* (8, 1857, 276; 9, 1858, 218) poslao svome provincijalu. *Usp. APVG - Dalm.* 2, XVII, 6.

²⁹ *Usp. Relazione delle missioni, 1863*, 4-5; *Diario delle missioni*, I, 292-297.

³⁰ Od oko 80 najpoznatijih Marijinih prošteništa u Hrvata, oko 30 ih je samo u Zagrebačkoj nadbiskupiji.

središnjem mjestu.³¹ Također je i časopis *Katolički list* uvijek najavljiivao buduće misije i s kratkim vijestima pratio prolazak i kretanje misionara.³²

Misije su redovito trajale od deset do dvanaest dana, katkad petnaest i više, a rijetko osam dana. Propovjedalo se tri ili četiri puta na dan od kojih je jedna ili dvije propovjedi održana specijalno za narod koji je dolazio iz drugih župa. U prvoj misiji u Zagrebu prisustvovalo je deset okolnih župa, u Sisku 1856. sedamnaest, u Krapini 1857. četrnajst, u Samoboru (1859.) i u Ludbregu (1861.) devet župa, u Prelogu (1861.) jedanaest i u Novoj Kapeli (1862.) deset župa. Na misijama u Srijemsko-đakovačkoj biskupiji u Vukovaru 1857. i u Tovarniku 1859. bilo je osam okolnih župa i u ostale misije u obe biskupije dolazilo je između pet do deset župa. Narod je dolazio uvijek u procesiji koja je općenito obuhvaćala od dvije do tri tisuće ljudi. Ponekad su sudjelovale istog dana dvije ili tri župe, ili bi isti župljani nekoliko puta dolazili na iste misije. Tako je npr. u Koprivnici 1859. godine osam župa došlo u 15 procesija, a u Vinkovcima (1857) deset je sela pohodilo misije u 25 procesija.³³ Neki su dolazili iz dalekih mjesta pa su morali pješaćiti do osam ili deset sati, a katkad su ostajali jedan ili nekoliko dana u mjestu održavanja misije.³⁴ U onim župama koje su bile blizu granice dolazio je narod i iz susjedne pokrajine, npr. iz Štajerske i Kranjske na misije u Zagorju i iz Ugarske na misije u podravskim i slavonskim župama.

Redovito se na kraju misija skupljao ponovno čitav narod iz okolnih župa tako da je u mjestima od dvije do tri tisuće stanovnika znalo doći oko 15 tisuća ljudi kao u Krapini, ili dvadeset tisuća u Đurđevcu 1857. godine.³⁵ U Samoboru se 1859. godine skupilo na završni dan oko 12.000 ljudi i u drugim mjestima između šest i deset tisuća. Drugi tipičan primjer takvih velikih pokreta masa pokazuju misije održane 1858. u Jastrebarskom i Varaždinu. U obje je svaki dan dolazila procesija ljudi iz dvije ili tri župe pa je s domaćim stanovništvom bilo i do pet tisuća posjetilaca, a na kraju misija do deset ili petnaest tisuća.³⁶ Sigurno je da su ti događaji podsjećali na nekadašnje glasovite misije poznatih talijanskih misionara Paola Segnerija Starijeg (1624.-

³¹ Za Zagrebačku nadbiskupiju vidi APVG - Dalm. 2, XVII, 11; *Katolički list* 11 (1860) 212; 12 (1861) 189. Vicarhidakoni ili dekani određivali bi dnevni red i sve drugo potrebno za odvijanje misija ili na prijašnjem pastoralnom sastanku ili službenom okružnicom. Također je i đakovački biskup naređivao da misijama prisustvuju okolne župe. Usp. *Katolički list* 8 (1857) 254.

³² Postoje vijesti za obje biskupije kroz sve godine do 1865. dok su misionari djelovali u Zagrebačkoj nadbiskupiji.

³³ Usp. *Katolički list* 10 (1859) 206; 8 (1857) 267.

³⁴ U Tovarnik je 1859. došla procesija iz Vukovara s preko 200 ljudi (pješačili su devet sati) i ostali su tri dana jer su se svi željeli ispovjediti. Usp. *Relazione delle missioni, 1859*, 130.

³⁵ *Katolički list* 8 (1857) 182, 190-191.

³⁶ O tim dvjema misijama usp. *Diario delle missioni*, I, 50-57; *Relazione delle missioni, 1857-1858*, 486-488; *Katolički list* 9 (1858) 138-1139, 160-162.

1694., Fulvija Fontane (1649.-1723.), ili na misije Jurja Muliha, Bernarda Zuzorića i drugih iz 18. stoljeća u našim krajevima.³⁷

Razlozi obustave misijskog rada

Misijska djelatnost koja se tako dobro razvila u Hrvatskoj i Slavoniji nije dugo trajala. U Zagrebačkoj nadbiskupiji patri su održali svoje zadnje misije 1865., a u Srijemsko-đakovačkoj biskupiji 1869. godine. Prve teškoće nastaju u Hrvatskoj 1866. kada su zbog ratnih događaja (rat Monarhije s Prusijom) i bolesti misionara Giuricea patri mogli održati samo duhovne vježbe klericima u Zagrebu.³⁸ Misije odgođene za sljedeću godinu nisu se više nikada održale zbog različitih razloga. Prva poteškoća nastala je zbog odnosa između isusovačkih pokrajina Venecije i Austrije i podjele hrvatskog teritorija na te dvije pokrajine, koje su postojale još iz vremena stare Družbe (ukinute 1773. godine).³⁹ U to su vrijeme, naime, austrijski patri držali misije na njemačkom jeziku u Hrvatskoj i Slavoniji. Osim onih spomenutih godine 1855. u Zagrebu, još su propovijedali 1857. godine u Karlovcu i Varaždinu, godine 1856. u osam slavonskih župa i 1860. u Osijeku.⁴⁰ Godine 1864. isti su patri započeli propovijedati na hrvatskom, najprije Slovenac Franjo Doljak⁴¹ i Basile koji u

³⁷ Zanimljiv je komentar Sicilijanca Basilea o velikom posjetu naroda misijama u jednom izvješću poslanom provincijalu: "Bit će teško vjerovati čitateljima kako je mogao kršćansko-hrvatski narod uputiti se u velikom mnoštvu na put pješice po tri, četiri i do pet sati hoda da bi se okoristio spasonosnim plodovima misija. Jednako sam se i sam čudio kada sam u mladosti čitao izvješća iz misija sv. Vinka Ferrerskog i naših patara Segnerija i Pinamontija u Italiji. Ali je nepobitna činjenica da kada bi vicearhidakoni u Zagrebačkoj nadbiskupiji proglasili u kojoj će se župi održati misija i da sve druge župe u kotaru moraju pristupovati neprestano i svaki dan, vidjelo bi se ustvari da se danomice pojavljuju duge procesije, koje su ponekad obuhvaćale dvije do tri tisuće ljudi. Zato nije čudno, niti je stvar pretjerivanja kada se pripovijeda da je na zadnji dan misija brojalo od 14, 18 i čak do 20 tisuća pojedinaca, jer tada bi se iz svih drugih župa okupili vjernici koliko ih je najviše moglo u mjesto održavanja misije..." APVG - Dalm. 2, XVII, 11.

³⁸ Usp. APVG - Epistolae 1866, 15, 16, 20; *Diario delle missioni*, I, 390-391; *Relazione delle missioni 1866*, 1-2, 4.

³⁹ Tada je isusovačka Austrijska pokrajina pokrivala čitav teritorij Monarhije, pa su tako njoj pripadali kolegiji i kuće u Zagrebu, Rijeci i Slavoniji; u Dalmaciji Mletačka je provincija imala samo misijsku rezidenciju u Splitu, dok je dubrovački kolegij pripadao Rimskoj pokrajini.

⁴⁰ O prvim njemačkim misijama usp. *Katolički list* 7 (1856) 126; 8 (1857) 132-133, 143-144; *Narodne novine* 23 (1857) 221, 227, 265, 291. O svim misijama austrijskih isusovaca u hrvatskim krajevima vidi dva rukopisna djela sačuvana u Arhivu Austrijske provincije u Beču: M. KLINKOWSTRÖM, *Versuch zur Anlage einer Missionsgeschichte der österreichischen Provinz der Gesellschaft Jesu*, Pressburg 1864, I, 304-309; II, 367-376, 399, 494-495; L. KÖNIG, *Denkmale der galizisch-österreichisch-ungarischen Provinz der Gesellschaft Jesu*, Bd. 7: *Die Volkmissionen bis 1865*, Kalksburg 1914, 323-327, 356-361, 377, 450.

⁴¹ Franc Doljak (1829-1905) djeluje od 1864. do 1870. u Požezi, a od 1880. je u Ljubljani kao pučli misionar u Sloveniji.

to vrijeme boravi u Požegi,⁴² a zatim sami austrijski isusovci.⁴³ Dolazili su također držati korizmene propovijedi i duhovne vježbe svećenstvu.

S druge strane, kardinal Haulik je već od 1856. namjeravao dovesti isusovce u svoju nadbiskupiju. Tako su 1858. austrijski patri preuzeli vodstvo biskupijskog sirotišta ili orfanotrofija u Požegi, kojima se 1861. pridružio i Basile, a kao duhovnik pitomaca djeluje u njemu do godine 1865. Haulik je još želio otvoriti kolegij u Zagrebu koji bi preuzeli također austrijski isusovci. Budući da su se oni već nalazili u nadbiskupiji, nije im bilo drago što dalmatinski misionari djeluju na tom području, smatrajući ga vlastitim teritorijem. Još su veće teškoće nastale od 1864. i 1865. godine kada su započeli držati misije na hrvatskom jeziku. Na kraju je provincijal Venetske pokrajine 1867. godine naredio svojim misionarima da ne djeluju više u Zagrebačkoj nadbiskupiji.⁴⁴

Još je 1858. godine isusovački general Peter Beckx odredio provizornu granicu između Austrijske i Venetske pokrajine (prvoj je pripala Hrvatska i Slavonija, a drugoj Dalmacija), ali je "Ilirsko-dalmatinska misija" (tako se nazivala skupina dalmatinskih pučkih misionara) pravno bila ustanovljena kao samostalna jedinica (Corpus iuris) koja je mogla djelovati na bilo kojem području. Tako austrijski provincijal nije uviđao razliku između privremene granice provincija i područja djelatnosti pučkih misionara.⁴⁵ Spor oko granica ponovno se javio 1895. kada su dalmatinski misionari ponovno došli propovijedati u Zagrebačku nadbiskupiju.⁴⁶ Tada je, međutim, došla uputa iz vrhovne uprave Reda da patri iz obje provincije mogu zajedno djelovati u svim hrvatskim krajevima.⁴⁷

Druga su dva uzroka također pridonijela tomu da isusovci nisu mogli više djelovati u dvijema sjevernim biskupijama. Prvi je proizašao iz događaja oko Prvog vatikanskog koncila (1869-1870) i klime koja se oko njega stvorila u Hrvatskoj. Između hrvatskih biskupa koji su sudjelovali na koncilu Strossmayer i drugi biskupi iz Hrvatske i Istre bili su na strani opozicije protiv dogme o nepogrešivosti pape, dok su svi dalmatinski biskupi osim Vinka Zubrića iz Dubrovnika pripadali koncilskoj većini.⁴⁸ Prije i za vrijeme koncila

⁴² Doljak i Basile su održali godine 1864. i 1865. četiri misije u Zagrebačkoj nadbiskupiji. Usp. *Katolički list* 15 (1864) 310-311; 16 (1865) 151.

⁴³ Bili su to Doljak i Janez Valjavec (1832-1875), također Slovenac, ali obojica su poznavali hrvatski. Usp. *Katolički list* 17 (1866) 79; 18 (1867) 134.

⁴⁴ Usp. APVG - Epistolae 1867. 5, 6, 8, 13, 15, 19.

⁴⁵ APVG - Dalm. 1. VI, 5, 6.

⁴⁶ Tada je general Martin čestitao dalmatinskom misionaru Giuseppeu Lombardiniju što se obnavljaju pučke misije u nadbiskupiji. ARSI (Archivum Romanum S.I.) - Reg. Miss. Assist. Ital. II, 259; APVG - Dalm. 1, VI, 4. To je značilo da paglavari Reda nisu nikada smatrali Hrvatsku zabranjenim teritorijem za "Ilirsko-dalmatinsku misiju".

⁴⁷ Arhiv Rezidencije D. I., Split - *Responsa ad Postulata Provinciae Venetae*, 1896 (kopija).

⁴⁸ Vidi J. Oberški, *Hrvati prema nepogrešivosti papinog prigodom Vatikanskog sabora 1869/70*, Križevci 1921, 23-52. Na strani oporbe sa Strossmayerom bili su još porečki biskup Juraj Dobriča, Bartol Legat iz Trsta, Vjenceslav Soić iz Senja i grkokatolički biskup iz Križevaca Gabrijel Smičiklas, dok je zagrebačka biskupska stolica bila tada

čitavo je javno mnijenje na čelu s većinom klera od Slavonije do Istre pristajao uz svoje biskupe i izjašnjavao se za koncilsku opoziciju, a njihov je glavni glasnogovornik bio katolički časopis *Katolički list* iz Zagreba. Takav utjecaj biskupa na narod i javno mnijenje bio je tada razumljiv i neizbježan jer su osobito Strossmayer i Juraj Dobrila zbog svojih nacionalnih nastojanja i ideja uživali veliku popularnost u narodu.⁴⁹ U takvoj situaciji bila je razumljiva odbornost prema isusovcima koji su općenito bili smatrani glavnim promicateljima proglašenja dogme o papinskoj nepogrešivosti, pogotovo nakon što su se proširile glasine o navodnom sukobu Strossmayera i isusovaca na koncilu.⁵⁰

Druga činjenica bila je tragičan završetak isusovačke rezidencije u Požezi. Superior rezidencije i sirotišta Lorenz Pregl bio je optužen 1871. godine za seksualnu nastranost. Austrijski isusovci su odmah napustili rezidenciju u Požezi, a Pregl je osuđen 12. srpnja na tri godine zatvora te je nakon žalbe sud u Zagrebu potvrdio presudu umanjivši mu kaznu na dvije godine. Pater je zatvoren u slovačkom zatvoru Leopoldovu gdje je umro 11. travnja 1873. godine. Premda se u sudskim spisima nije nalazio nikakav konkretan inkrimirajući dokaz, presuda je donesena na pritisak liberalnih činovnika i nekih župnika koji nisu bili skloni austrijskim isusovcima. Događaj je desetljećima uzbuđivao maštu i punio liberalni tisak živopisnim pričama o osuđenom isusovcu.⁵¹

Novi zagrebački nadbiskup Josip Mihalović (1870.-1891.) nije više pozivao misionare niti su oni imali ikakvog kontakta s njim. Ayala je pokušavao nekoliko puta preko prijatelja, svećenika u nadbiskupiji, potaknuti na obnav-

prazna. Usp. još I. Vitezić, *Die römisch-katholische Kirche bei den Kroaten, u: Habsburgermonarchie 1848-1914*, IV, Wien 1985, 352-353.

⁴⁹ Usp. J. Oberški, *Hrvati*, 64-97. Među hrvatskim teolozima bile su tada dvije "škole" ili struje: austrijska i rimska. Prva s Jurjem Posilovićem, kasnije senjskim biskupom, Franjom Ivekovićem i glavnim urednikom *Katoličkog lista* Šimom Balenovićem bili su protiv dogme, dok su rimsku struju ili zagovarače dogme predvodili Josip Stadler, kasnije sarajevski nadbiskup i kanonik J. Žerjavić.

⁵⁰ Pričalo se o navodnom atentatu na Strossmayera kojega su organizirali isusovci i da je biskup održao oštar govor protiv njih. Usp. Th. GRANDERATH - K. KIRCH, *Geschichte des Vatikanischen Konzils*, II, Freiburg/B, 1903, 643-645. Autori ne vjeruju tim pričama i naglašavaju dobre odnose između biskupa i isusovaca. Sličnog su mišljenja bili i mnogi u Hrvatskoj, kao npr. književnik Kosta Vojnović, koji 1870. piše dalmatinskom svećeniku i političaru Mihi Pavlinoviću da poznavajući dobre odnose između biskupa i isusovaca ne vjeruje u te glasine. Usp. M. PAVLINOVIĆ, *Povijest, ljudi, istina*, Zagreb 1978, 198.

⁵¹ Vidi npr. prve napise zagrebačkih novina: *Narodne novine* 37 (1871) br. 164; *Agramer Lloyd* 1 (1871) br. 35, 77, 82, 86; *Agramer Zeitung* (1871) br. 117. Postoje mnoga svjedočanstva suvremenika o Preglovoj nedužnosti i o okolnostima presude: ARSI - Austr. 1006, I, 8, 11, 13, 14, 29; XXIII, 4; LEPV (Lettere edificanti della Provincia veneta), XIII (1902), 71-72; J. CELINŠČAK, Požeška katastrofa, *Vjesnik Hrvatske provincije D.I.* 3 (1919) 4, 1-11. Autor je u to vrijeme bio prefekt u požeškom sirotištu. Jedan drugi anonimni isusovac branio je Pregla protiv liberalnih napisa u tisku: *Kulturna načela i rad nadprednjaka*, *Hrvatska straža* 7 (1909) 516-521.

ljanje misija, ali nije imao nikakvog uspjeha.⁵² Isti je pater tek 1880. godine obnovio korespondenciju s biskupom Strossmayerom i s nekoliko njegovih svećenika nudeći im da ponovno prihvate misije.⁵³ Biskup mu je odgovorio pozvajući ga na posvetu nove đakovačke katedrale 1. studenog 1882. godine, ali Ayala je došao ranije budući da je u vrijeme posvete imao već ugovorene misije drugdje. U razgovoru s Ayalom biskup je rekao kao želi da se ponovno održavaju pučke misije u njegovoj biskupiji i obećao je da će ga pozvati.⁵⁴ Dopisivali su se i sljedećih godina sve do 1887. Biskup mu se često preporučivao u molitve, ali nikada više nije spomeno da bi obnovio misije.⁵⁵

Ponovno u Zagrebačkoj nadbiskupiji od 1895. godine

Nakon napuštanja misija u nadbiskupiji godine 1865. prvi dalmatinski misionar koji je prošao kroz Zagreb bio je pater Juraj Jeramaz kada je 1890. pomagao jednom isusovcu iz travničkog kolegija u misijama u Sesvetama kraj Požege.⁵⁶ Ljudi su iz mnogih obližnjih župa željeli da se pučke misije održe i kod njih, sjećajući se onih koje su držali Ayala i njegovi pratioci prije mnogo godina. "Kamo sreće da se ostvare njihove želje", komentirao je Jeramaz, "misije su toliko potrebne Hrvatskoj".⁵⁷ Nekoliko godina kasnije novi zagrebački

⁵² Ayala je imao kontakte s Fidelisom Höppergerom (1822-1896), poglavarem sestara milosrdnica u Zagrebu, i s kanonikom i pjesnikom Tomom Gajdekom (1809-1886), ravnateljem sjemeništa i prvim predjednikom Književnog društva sv. Jeronima. Usp. *Znameniti i zaslužni Hrvati*, Zagreb 1925, 90, 107; Arhiv rezidencije D.I. u Dubrovniku - *Protocollo di lettere del p. Ayala*, 1878-1883.

⁵³ *Protocollo di lettere del p. Ayala*, 1880-1882.

⁵⁴ Ayala ovako opisuje susret s biskupom: "Između mnogih tema pao je i razgovor o prošlim misijama i duhovnim vježbama kleru, te je on priznao da su učinile veliko dobro i rekao da je sada vrijeme da se obnove. Tada mu je pater Ayala odgovorio: Preuzvišeni, mi smo isti kao i prije, kako smo od 1856. do 1869. djelovali u ovoj vašoj biskupiji, tako smo i sada spremni ponuditi naše djelo, kada god Vaša Preuzvišenost zaželi. Vidjet ćemo i dogovoriti ćemo se. Bio je to zaključak našeg razgovora. Vidjet ćemo." *Diario delle missioni*, IV, 163.

⁵⁵ Usp. *Protocollo di lettere del p. Ayala*, 1882-1886. Biskup Strossmayer je i kasnije bio u vezi s isusovcima i pokazivao im naklonost. Patri iz travničkog kolegija i gimnazije ponovno su započeli godine 1895. davati duhovne vježbe klericima njegovog sjemeništa u Đakovu (usp. *Vrhbosna* 9 /1895/ 350), a sljedeće je godine biskup posjetio istu gimnaziju i ostao impresioniran lijepim prijemom. Usp. K. ZABEO, *Travnička spomenica*, Sarajevo 1932, 186, 268. Dalmatinski misionari Enrico Bontempo i Ivan Dvornik su ga posjetili godine 1900., prigodom zlatnog jubileja njegovog biskupskog posvećenja, i bili su vrlo ljubazno primljeni. Usp. LEPV, XI, 47-48. Međutim, oko 1890. dalmatinski su dominikanci započeli davati pučke misije u njegovoj biskupiji. Usp. M. KORADE, *Pučki misionari u Dalmaciji*, 14-16.

⁵⁶ Župnik iz Sesveta tražio je već nekoliko godina isusovce da mu održe pučke misije u župi, najprije iz Kalocse u Ugarskoj a zatim iz Travnika. Odavde je mogao doći samo Petar Pančić, kojemu je kao pratilac pristigao Jeramaz. Petar Pančić (1853-1905) je innogo godina bio profesor i rektor u Travniku, a često je držao misije po Bosni. Usp. K. ZABEO, *Travnička spomenica*, 268-269.

⁵⁷ *Diario delle missioni*, IV, 426-427; LEPV, III, 210.

nadbiskup Josip Posilović dovodi misionare koje je dobro upoznao dok je bio biskup u Senju i znao je cijeniti njihov rad. Kada je u proljeće 1894. godine imenovan nadbiskupom odmah je odlučio obnoviti kler s duhovnim vježbama i još prije nego je ustoličen zamolio je patra Lombardinija da mu rezervira mjesec rujan za održavanje duhovnih vježbi. Dva mjeseca nakon što je ustoličen s okružnicom je pozvao kler da bude prisutan duhovnim vježbama koje bi se u buduću trebale održavati svake godine.⁵⁸

Sljedeće godine 1895. poziva isusovce da nakon trideset godina ponovno započnu s pučkim misijama. Odmah ih je održano pet, po sedam u sljedećim godinama i dvanaest 1899. godine. U samo šest godina do kraja stoljeća patri su održali 50 misija. Budući da je razmak od prijašnjih isusovačkih misija bio velik i mnoge su se stvari u međuvremenu dogodile koje su udaljile narod od njih nije bilo čudno da su se neki njima odlučno usprotivili. Tako u Varaždinu 1896. godine neki franjevci pokazali su veliko nezadovoljstvo zbog dolaska patra Jeramaza za korizmenog propovjednika, govoreći: "Što je trebalo zvati Jeramaza⁵⁹ iz Splita, zar više nisu dobri franjevci i kapucini?". Smatrali su novog propovjednika uvredom za njih i širili su glasine među ljudima da on govori nekim drugim jezikom i sl.⁶⁰ U jednom drugom mjestu činovnici su opisivali narodu misionare kao čudovišta i osobe koje ruše vjeru, tako da su vjernici zapitkiivali župnika: "Jezuiti su isti kao i drugi ljudi? Jesu li oni katolici i svećenici?". A na njihov dolazak slilo se svijet sa svih strana znatizeljan da ih vidi.⁶¹

Te su misije u velikoj mjeri po posjeti vjernika, a osobito po plodnim rezultatima u svemu podsjećale na one održane prije 1865. godine.⁶² Nadbiskup Posilović bio je vrlo zadovoljan radom misionara i jednom je rekao Jeramazu: "Dao Bog da se razvijaju dalmatinski isusovci i da mi mogu slati mnoge koji će raditi u mojoj biskupiji. Dalmatince, naime, moji ljudi razumiju bolje nego druge."⁶³ Posilović je nakon mnogih teškoća uspio konačno dovesti isusovce u Zagreb, što nije uspjelo kardinalu Hauliku. Godine 1902. oni su sagradili veliku crkvu s rezidencijom u Palmotićevoj ulici.⁶⁴ Ti su zagrebački isusovci od 1903. godine nastavili održavati pučke misije po čitavoj Hrvatskoj i Istri.⁶⁵

⁵⁸ *Katolički list* 45 (1894) br. 33; *Diario delle missioni*, IV, 534-535; LEPV, VIII, 76.

⁵⁹ Riječ "jeramaz" u nekim krajevima znači razbojnik, lopov, pa se prigovor mogao shvatiti i kao igra riječi.

⁶⁰ *Diario delle missioni*, IV, 579-580; LEPV, VIII, 83.

⁶¹ *Diario delle missioni*, IV, 592; LEPV, VIII, 84.

⁶² U tadašnjoj su štampi izlazila česta izvješća župnika ili drugih očevidaca o održanim misijama u raznim mjestima, npr. *Katolički list* 47 (1896) 295-296, 392-393, 408-410; 49 (1898) 156; 50 (1899) 132-133; *Varaždinski vjestnik* 7 (1896) br. 8; *Podravac*, 1899. itd. Izvješća samih misionara objavio sam u članku *Dalmatinski misionari u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u 19. stoljeću*, *Gazophylacium* 1 (1994) 3-4, 252-258.

⁶³ *Diario delle missioni*, IV, 596.

⁶⁴ Gradnja crkve i rezidencije započela je 27. kolovoza 1901., a vodio ju je zagrebački Kaptol, ušli su isusovci u dovršenu kuću 31. listopada 1902. i 15. prosinca iste godine otvorena je crkva Srca Isusova, koja kasnije postaje bazilikom i nacionalnim svetištem.

Vjerski i kulturni doprinos

Djelatnost pučkih misionara mora se procjenjivati iz različitih aspekata, bilo iz njihovih pisanih dokumenata ili iz konkretnih rezultata ostvarenih u narodu. Oni su, prije svega, u svojim dnevnicima, izvješćima i drugim spisima ostavili zanimljivih opisa društvenog i moralnog stanja ljudi. Zatim, sami misionari u svojim spisima i suvremenici u tisku donose mnoštvo podataka o rezultatima njihovih propovijedi i drugih aktivnosti za vrijeme misija. O njihovu društveno-vjerskom utjecaju svjedoče nove vjerske prakse, udruge i pobožnosti koje su uvodili, a o kulturnom utjecaju različite njihove inicijative i literarna djela.

Donosim samo nekoliko primjera opisa vjerskog stanja što su ga zabilježili misionari. Tako govore o ravnodušnosti ljudi prema vjeri koja je u slavonskim selima bila vrlo općenita tako da mnogi muškarci nisu niti za Uskrs dolazili u crkvu, kao npr. u Gradiški (1864.) i Nijemcima (1868.).⁶⁶ Također je u čitavoj Slavoniji narod bio dosta daleko od vjerskih običaja, kako primjećuje Ayala godine 1861.: "Činjenica je da narod u Slavoniji nije toliko privržen Crkvi kao u Hrvatskoj. Preko čitave godine dolazak Hrvata u crkvu prema dolasku Slavonaca je kao 10:1. Velika se razlika vidi i u običajima budući da u Slavonaca ima mnogo više poroka nego u Hrvata".⁶⁷ Na kraju stoljeća patri primjećuju sve prisutniji moderni duh i liberalno ponašanje u Zagrebu i drugim gradovima nadbiskupije.⁶⁸ Jedan od znakova takvoga duha bili su spiritisti o kojima je Jeramaz 1896. u Varaždinu zabilježio zanimljivu epizodu. Isti dan kada je propovijedao protiv spiritizma "neki od njih su održali svoju seansu u kojoj su pitali ploču da li je istina ono što je propovjednik govorio. Ploča im odgovori: Bilo je previsoko za vas. Zapitaju ponovno: Ima li pater pravo?. Ploča im napiše: Magarci. Tko su ti? Poviče jedan iznenađen; a ploča odgovori: Svi vi prisutni. I đavolčić ponekad govori iskreno," primijetio je na kraju

Usp. S. BABUNOVIĆ, Dolazak Isusovaca u Zagreb i prvo djelovanje njihovo u Hrvatskoj, *Kalendar Srca Isusova i Marijina* 10 (1915) 148-153; V. Deželić, *Isusovci u Hrvatskoj*, Zagreb 1927, 38-50; V. LONČAR, Svetište presv. Srca Isusova u Zagrebu, *Kalendar Srca Isusova i Marijina* 35 (1940) 180-187. O. MARUŠEVSKI, Bazilika Srca Isusova u Zagrebu, *Isusovi u Hrvata, Zbornik radova*, Zagreb 1992, 461-470.

⁶⁵ Isusovački pučki misionari iz Zagreba su propovijedali u biskupijama zagrebačkoj, đakovačkoj, senjskoj, pečuškoj, kaločkoj, i do 1915. u dvjema istarskim biskupijama. Do 1928. oni su održali 397. misija, a do godine 1940. oko 600 misija. Usp. /M. VANINO/, Popis misija zagrebačke rezidencije 1903-1916., *Vjesnik Hrvatske pokrajine D.I* 1 (1917) 54-61; S. DRAGIČEVIĆ, Pregled misija zagrebačkog kolegija god. 1903-1928., *Mali vjesnik* 8 (1929) 68-69; N. B. /N. BULJAN/, Pučke misije zagrebačke rezidencije D.I. od 1903. do danas, *Kalendar Srca Isusova i Marijina* 35 (1940) 191-194.

⁶⁶ *Relazione delle missioni*, 1864., 4-5; *Diario delle missioni*, I, 313; II, 54.

⁶⁷ *Diario delle missioni*, I, 204.

⁶⁸ LEPV, XI, 33-35. Jednaku situaciju opisuju i biskupska izvješća "ad limina" iz toga vremena, osobito nadbiskupa Posilovića iz godine 1897. Usp. A. MATANIĆ, Izvještaji zagrebačkih biskupa i nadbiskupa sačuvani u Vatikanskom arhivu, *Bogoslovna smotra* 45 (1975) 117-126.

misionar.⁶⁹ Teško bi bilo provjeriti izvore iz kojih je Jeramaz doznao za sadržaj neke spiritističke seanse, ali njegova bilješka vjerojatno odražava raspoloženje većine u gradu o takvim skupinama.

Moralno stanje u nadbiskupiji sredinom stoljeća općenito je opisao nadbiskup Haulik u izvješću "ad limina" godine 1841., kada govori da se pod utjecajem lošeg tiska sve više smanjuje moral i ponestaje pobožnosti; ne obdržava se nedjelja i nemrs petkom, a povećavaju se slobodarstvo i rastava. Narod je općenito najviše sklon pijanstvu i psovka. Misionareva izvješća potvrđuju stanje stvari i govore o konkretnim detaljima. Tako o Sisku godine 1856. piše Basile: "On je tranzit za žitarice iz Banata i Slavonije jer zdesna prolazi rijeka Sava s slijeva Kupa. Mnoštvo je tu brodara, vozača, nosača, među kojima vlada psovka, pijanstvo i neumjerenost. Dobri župnik ne može poznavati sve te nove ljude koji dolaze za zaradom i među tim sojem pronašli smo više od 16 divljih brakova, koje mnogi drže pravim supružnicima".⁷⁰ Osim psovke, iste poroke konkubinata i nepoštivanje posta na petak patri su zabilježili npr. u Koprivnici i Glini (1859), Ludbregu i Virovitici (1861), u Feričancima (1863) i drugdje.

O Đakovačko-srijemskoj biskupiji misionari nekoliko puta spominju psovke i krađe te konkubinate, a samo jedanput ubojstvo. Najviše govore o noćnim sastancima mladeži i njihovim moralnim posljedicama, koje opisuju Ayala govoreći o Bošnjacima (1864): "Običaj je ovoga mjesta da se djevojke zadržavaju s mladićima po čitave noći ili na putevima, ili privatnim kućama i gostionicama; česti su plesovi i tajni sastanci".⁷¹ Da bi izbjegle trudnoću djevojke i žene se koriste raznim vraćanjem ili pobace. Mladež obično rijetko dolazi sakramentima ili samo jednom na godinu, vjerojatno da ne bi morali ostaviti sastanke i druge običaje. "Žalosno je vidjeti bezobrazno ponašanje mladeži na ovim stranama, raskoš i taštinu djevojaka i svojeglavost mladića", primjećuje Ayala.⁷² Te slavonske poroke opisivali su i nastojali iskorijeniti župnici u svojim napisima u časopisima i biskup Strossmayer u svojim okružnicama i izvješćima.⁷³

Jedan od glavnih ciljeva misionarevih aktivnosti bio je potaknuti narod na češće primanje sakramenata ispovijedi i pričesti. Zato su nastojali da se svi ispovijede za vrijeme trajanja misija i tzv. opća pričest pri kraju misija bila je jedna od središnjih događaja. Misionari u dnevnicima i izvješćima često navode, uz približni broj posjetilaca, također i broj pričesti, čime su željeli predočiti razinu postignutog uspjeha njihova rada u pojedinom mjestu. Na misijama u

⁶⁹ LEPV, VIII, 83.

⁷⁰ *Relazione delle missioni, 1853-1856*, 59. Usp. M. KORADE, *Dalmatinski misionari u sjeverozapadnoj Hrvatskoj...*, 241.

⁷¹ APVG - Epistolae 1864, 9.

⁷² *Diario delle missioni*, I, 208.

⁷³ *Katolički list* npr. u godini 1875. donosi okružnicu biskupovu i opširan članak nekog župnika, a godine 1877. posebno članak o slavonskim plesovima. O biskupovim izvješćima vidi A. MATANIĆ, *Izvjestaji bosansko-srijemskih ili đakovačkih biskupa u Tajnom vatikanskom arhivu*, "Kačić" 4 (1971) 149-154.

Zagrebačkoj nadbiskupiji broj je posjetilaca i pričešćenih obično bio nekoliko puta veći od broja stanovnika mjesta gdje su se održavale misije, iz prije spomenutog razloga jer su na misijama bile i okolne župe. A važan je čimbenik u primanju sakramenata bio i broj ispovjednika (obično iz redova okolnih župnika), kod kojih se u nekoliko dana moralo ispovijediti veliko mnoštvo ljudi. Donosim zato nekoliko primjera iz nadbiskupije u kojima nekoliko podataka predočuje ne samo primanje sakramenata nego i organiziranost mjesnog klera.⁷⁴

Mjesto	godina	trajanje	pričesti	posjet	stanovnici	sudjelovanje	ispovjednici
Đurđevac	1857	12	o. 15.000	20.000	o. 4.000	iz čitave pokrajine	20
Krapina	1857	12	o. 6.000	15.000	o. 2.000	14	malo
Klanjec	1860	15	preko 2.500	5-6.000	o. 1.000	10	10
Ludbreg	1861	10	o. 8000	—	o. 2000	9	16

Koliko se može vidjeti iz nepotpunih podataka nisu tako brojne bile pričesti u misijama od 1895. u istoj nadbiskupiji. Za pojedine župe postoje podaci samo za prvu godinu, za sljedećih pet župa: Stenjevec (o. 2.000 stanovnika) preko 1.200, Taborsko (4460 st.) preko 3.000, Sela (4800 st.) oko 3.000, Pregrada (10.220 st.) preko 4.500 i Vinagora (3.800 st.) "mnoge".⁷⁵ Postoje još jedino podaci za nekoliko održanih misija u jednoj godini zajedno, tako je 1896. u šest misija (Rasinja, Ludbreg, Sveti Đurd u Trnju, Veliki Bukovec, Kuzminec, Martijanec) bilo 14.500 pričesti, a 1899. u u pet misija (Novigrad, Virje, Sigetec, Peteranec, Gola) 13.480 pričesti.⁷⁶

Posebno su misionari znali isticati kada bi u misijama obratili posve daleke od vjere ili bi pridobili one koji su odbijali na početku njihov rad. Tako se u Samoboru 1859. neki čovjek od 70 godina nije ispovijedao pola stoljeća, čitao je francuske autore i svi su ga u kraju smatrali "ateistom". Nije dolazio na propovijedi, ali ga je dirnula zadnja svečana pokornička procesija i tada se ispovijedio.⁷⁷ U Kostajnici (1862) se obratilo nekoliko "nevjernika", od kojih je jedan mladić na kraju misija nosio Gospinu sliku u svečanoj procesiji.⁷⁸ Neki "mudraci svijeta", kako ih nazivaju misionari, u Petrinji (1862) i Pečuhu (1863), koji su se s prezirom podsmjehivali na ulazu u crkvu, polako su se približavali oltaru i na posljertku su se ispovijedili.⁷⁹ Slabog su, naprotiv, uspjeha imali patri u iskorjenjivanju noćnih sastanaka u Slavoniji. U Virovitici (1861) i u dvije obližnje župe "učinilo se sve moguće kako bi se zaustavio porok", ja-

⁷⁴ Podaci su uzeti iz *Diaria, Relazioni, pisama misionara i Katoličkog lista*.

⁷⁵ *Diario delle missioni*, IV, 559, 561-563, 565.

⁷⁶ *Diario delle missioni*, IV, 590-596; *Katolički list* 47 (1896) 408-410; LEPV, XI, 35-36.

⁷⁷ *Diario delle missioni*, I, 133; *Relazione delle missioni*, 1859, 10-11.

⁷⁸ *Diario delle missioni*, I, 256; *Relazione delle missioni*, 1862, 4-5.

⁷⁹ *Katolički list* 13 (1862) 180; 14 (1863) 295.

ko ustaljen u tom dijelu Zagrebačke nadbiskupije.⁸⁰ Ali u Đakovačkoj biskupiji samo je u Bošnjacima (1864) postignut zadovoljavajući uspjeh, gdje se veći dio djevojaka ispovijedio i javno su obećale da će izbjegavati noćne sastanke. "Nadamo se", bilježi Ayala, "u suradnju revnog pastira kako bi plodovi postali trajni".⁸¹ Nešto malo se postiglo u Županji i Brodu (1857), ali u drugim mjestima skoro ništa, jer se djevojke i mladići nisu htjeli približiti sakramentima niti prihvatiti vjerske udruge koje su im misionari predlagali.⁸²

U svojim su misijama patri uvodili razne vjerske udruge kako bi uz pomoć njih u vjernicima produžili rezultate postignute u misijama i općenito produbili vjerski život. Tako su među klericima u Zagrebu i Đakovu i u nekim slavonskim selima ustanovili Marijine kongregacije ili oratorije. Dok su u svim misijama od početka uvodili Bratovštinu Srca Isusova, Bratovštinu Srca Marijina za obraćenje grešnika, Bratovštinu protiv psovke, a krajem stoljeća još Apostolat molitve, Društvo djevojaka za naknadnu sv. pričest i druge. Te su udruge (osim Marijine kongregacije) i uz njih vezane pobožnosti i vjerske prakse, koje su donijeli misionari u Hrvatsku i raširili ih svojim misijama, ostavile dubok trag u vjerskom životu sve do naših vremena.⁸³ O svim su tim udrugama misionari dijelili brošurice i upisnice tiskane na hrvatskom jeziku. A za vrijeme prvih misija u Zagrebu objavili su posebno jednu takvu brošuru pod naslovom *Pobožna skupščina presvetoga Serca Jezusova u Zagrebu*, Narodna tiskarnica Dr. Ljudevita Gaja 1855 (35 str.). Također su istom prigodom objavili brošuru misijskih pjesama i molitava: *Bogoljubne pesme i molitve prigodom Sv. pučkih missiah deržanih po otcima Družbe Jezusove*. U Zagrebu 1855, Tiskom narodne tiskarnice Dra. Ljudevita Gaja (8 str.). Sličnu brošuru pjesama objavili su i za misije održane 1858. u Varaždinu.

Misionari su inače na svojim pohodima dijelili razne duhovne knjige koje su ili nabavljali od drugih ili ih sami objavljivali. Basile je 1855. isposlovao od rimske Kongregacije za raširenje vjere dvanaest sanduka knjiga, izdanja duhovnih i liturgijskih djela iste Kongregacije na hrvatskom jeziku, koje je podijelio po Hrvatskoj i Dalmaciji.⁸⁴ Od izdanja samih misionara, osim spomenutih brošura, vrlo su popularne bile knjige koje je objavljivao Basile. Još je na početku svog boravka u Hrvatskoj preveo jedno od najraširenijih asketskih

⁸⁰ *Diario delle missioni*, I, 204, 289, 290.

⁸¹ Isto. 315; APVG - Epistolae 1864, 9; *Relazione delle missioni, 1864*, 5; *Katolički list* 15 (1864) 279-280; 16 (1865) 294-295.

⁸² Župnici se tih godina također žale kako imaju velike poteškoće u zaustavljanju tih običaja. Usp. *Katolički list* 8 (1857) 275-276, 283-284; 9 (1858) 218; 16 (1865) 294-296; 17 (1866) 390-391.

⁸³ O razvoju i utjecaju nekih od tih udruga i pobožnosti vidi moje radove: *Počeci i razvoj Apostolata molitve u Hrvatskoj u 19. stoljeću*, u: M. STEINER (ured.), *Synthesis theologica. Zbornik u čast p. Rudolfa Brajčića SI u povodu 75. obljetnice života*, Zagreb 1994, 621-636; *Razvoj i utjecaj pobožnosti Srcu Isusovu na vjerski život u Hrvatskoj, Kateheza* 17 (1995) br. 2, 120-139.

⁸⁴ ASCPF - SC (Archivio storico della S. Congregazione de Propaganda Fide, Roma - Scritture riferite nei Congressi) - 21 Dalm. ff. 395-397; ARSI - Austr. 1003, XV, 1.

djela 19. stoljeća francuskog isusovca i kasnije opata Bartola Baudranda (1701-1787) *Pensez-y bien* (Lyon 1778), pod naslovom: *Razmišljajte ova dobra*, Rim 1844, koje je doživjelo četiri izdanja. Zatim je priredio misijski molitvenik s bogatim sadržajem molitava, duhovnih razmišljanja, raznih pouka i pjesama *Molitvenik za katolička poslanstva po slovinskih državah na jugu*, Verona 1861, koji je do kraja stoljeća doživio pet izdanja. Osobito su značajna njegova izdanja djela starih isusovačkih pisaca iz 18. stoljeća. Tako je ponovno objavio najstarije djelo na hrvatskom o pobožnosti Srcu Isusovu, Dubrovčanina Ive Marije Matijaševića (1714-1791), *Serce Prisveto Jezusovo razgledano, zaljubljeno, častjeno, nasliedovano razmišljanjima, štenjima, krepostima, službam, pjesmima...*, Mleci 1856, i deveticu istoga Matijaševića *Deveterodnevje na čast Prisvetog Srdca Jezusova*, Mleci 1857. Priredio je i dva djela glasovitoga slavonskog pjesnika i pisca Antuna Kanižlića (1699-1777). Njegovo djelo *Primogući i serce nadvladajući uzroci za ljubiti Gospodina Isukarsta* (Zagreb 1760) objavio je pod naslovom *Važni uzroci s kojih Gospodina Isukrsta Spasitelja našega nadasve ljubiti moramo i njeka spasonosna sredstva kojim se ova ljubav probuditi može*, Požega 1864., priredivši ga po novoj ortografiji i pretočivši Kanižličevu ikavicu u ijekavicu, a na kraju je dodao svagdašnje molitve. A u djelu *Kratka promišljanja i molitve o. Antuna Kanižlića Družbe Isusove. S Apoštolstvom molitve za katolička poslanstva po Slovincih na jugu*, Rim 1865. Basile je sakupio razmišljanja i molitve iz Kanižličevih djela, dodavši na kraju pravila i upute za udrugu Apostolat molitve.⁸⁵ Takvim su djelima Basile i drugi pružali ne samo duhovno štivo puku, nego i nastavljali i obnavljali vjerska i kulturna nastojanja svojih prethodnika, budući da su Matijašević i Kanižlić također djelovali kao pučki misionari.

Svi su misionari, a osobito Ayala i Miho Gattin, često nabavljali razne crkvene predmete za župnike, kao oltare, kipove, slike i dr., posebno za siromašne župe.⁸⁶ Ayala je pomagao i biskupu Strossmayeru u nabavci slika u Italiji za njegovu zbirku koju je kasnije ostavio zagrebačkoj Akademiji znanosti i umjetnosti.⁸⁷

Najznačajnije kulturno djelo dalmatinskih misionara bila je svakako zamisao i inicijativa za osnivanje Hrvatskoga književnog društva sv. Jeronima ili sv. Ćirila i Metoda. O tome je u nas već pisano,⁸⁸ ali ću ukratko iznijeti povijest te inicijative koja okrunjuje rad i značenje pučkih misionara u sjevernoj Hrvatskoj u 19. stoljeću. Na zamisao o pokretanju književnog društva u Hrvatskoj došao je Basile iz dvaju razloga: nedostatak vjerske literature i nagli porast liberalnog tiska, štetnog za vjeru i moral u hrvatskim krajevima. U kolovozu 1865. otišao je Basile iz Požege u Rim i tamo kod Kongregacije za raši-

⁸⁵ Usp. M. KORADE, *Misionar i kulturni radnik isusovac Vinko Basile (1811.-1882.)*, Vrela i prinosi 13 (1982) 123-129.

⁸⁶ *Protocollo di lettere del p. Ayala, 1877-1887*; LEPV, VII, 55-59.

⁸⁷ APVG - Epistolae 1866, 3, 17, 18, 20.

⁸⁸ Usp. J. LAHNER, *Zamisao isusovca o. Vinka Basilea i Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima, Marulić XIII* (1980) 1, 80-84; M. KORADE, *Misionar i kulturni radnik*, 129-134, 138-143.

renje vjere (Propagande) dao o svom trošku tiskati svoje prije spomenute knjige: *Molitvenik, Razmišljaj ovo dobro i Kratka promišljanja i molitve*, s ukupno oko 10.000 primjeraka. S prodajom tih knjiga u Hrvatskoj stvorio bi se mali fond za tiskanje drugih knjiga u tiskari Propagande. Dao je tiskati također dva programa na latinskom za hrvatske biskupe i na hrvatskom za kler i vjernike u kojima je izložio svoju zamisao. Svake bi se godine objavilo na početku šest, a kasnije i više knjiga na hrvatskom, originalnih ili prijevoda iz vjerskog područja, književnog i crkvene povijesti. Basile predlaže da prvo djelo bude životopis sv. Ćirila i Metoda, kojima posvećuje čitav projekt. Novcem prodanih knjiga pokrivali bi se troškovi propagandine tiskare. Basile je ostao u Rimu čitavu jesen dok nisu bile tiskane spomenute knjige. Za projekt je dobio papin blagoslov i kao poklon kardinalu Hauliku relikviju tijela sv. Vinka mučenika.⁸⁹

Basile je isprva htio da projekt ostvare i vode isusovci, vjerojatno on sam, a u dogovoru s biskupima da pronađu dobre suradnike i s njima osnuju centar za izdavanje knjiga sa sjedištem u Zagrebu ili u Zadru. Njegov je plan, međutim, promijenio mletački provincijal Francesco Egano zbog nekoliko razloga. Sumnjao je da bi novac iz prodanih knjiga bio dovoljan za osnivanje i djelovanje centra, a poznavajući Basileovu nestabilnost i sklonost uvijek novim zamislima, nije želio da on realizira projekt. Uz to, nije mogao dopustiti da patri njegove provincije osnivaju nešto u Zagrebu, kojega su austrijski isusovci smatrali svojim područjem. Egano je u siječnju 1866. poslao u Zagreb Ayala i Basilea s knjigama i relikvijama te im dao precizne upute kako da kardinalu predlože projekt. Uz to je naredio Ayali da on vodi razgovore i da dobro pazi da Basile nešto ne učini protiv njegovih uputa. Na kraju svojih uputa dodao je provincijal Egano: "Svakako bi bilo nužno da se objavljivanje knjiga ostvari u Zagrebu pod vodstvom kardinala nadbiskupa, koji bi za stvar odredio nekog dobrog i revnog svećenika, tako da se ona može smatrati potpunim djelom Hrvata (come opera tutta di Nazionali Slavi). U slučaju da bi nastale poteškoće u Zagrebu, moglo bi se pokušati ostvariti isto u Zadru".⁹⁰

Dvojica misionara su u Zagrebu predstavili projekt Hauliku i Strossmayeru, koji su bili oduševljeni idejom i izrazili spremnost da je oni sami ostvare. Ayala je pak prema provincijalovoj uputi predložio da novac od donesenih knjiga bude namijenjen izdavanju drugih djela i osnivanju centra. Hrvatski biskupi neka odrede sposobne ljude koji će prevoditi dobra djela iz drugih jezika ili sami pisati takve koja će unaprijediti moral naroda i u isto vrijeme ga zabaviti zdravim i ugodnim pripovijestima. Neka oni također odrede mjesto iz-

⁸⁹ Basile je najprije želio dobiti relikvije sv. Kvirina, mučenika i biskupa antike Sicije, iz crkve S. Maria di Trastevere. Usp. ASCPF - Udienze (1866) 16, 2046. Kako mu to nije uspjelo, dobio je tijelo sv. Vinka, pronađenog u katakombama sv. Ciriaka. Relikviju je Basile dopremio u Zagreb i 1867. je svečano prenešena u crkvu sestara milosrdnica. Usp. APVG - Epistolae 1866, 1; *Katolički list* 17 (1866) 110; 18 (1867) 183. Prema tome ispravljam svoj krivi navod u studiji iz 1982.: *Misionar...*, 130.

⁹⁰ APVG - Epistolae 1866, 1.

davanja knjiga, kome će povjeriti vodstvo, koliko će knjiga tiskati svake godine i po kojoj cijeni.

Kardinal Haulik nije mogao odmah ostvariti projekt jer je u to vrijeme bio zauzet u Saboru, a s druge strane se čekalo koliko će donijeti prodaja knjiga. Ipak već 16. sječnja 1867. kardinal je upriličio sastanak sa dvadesetoricom svećenika iz svoje nadbiskupije i odlučio osnovati "Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima" za promicanje dobre knjige u Hrvatskoj. Tada je ustanovljena osnivačka komisija od šest svećenika koji su trebali sastaviti statute. Društvo je 27. ožujka 1868. dobilo službenu potvrdu iz Beča.⁹¹ Uprava društva je priznavala zasluge misionara za njezino osnivanje i slala im besplatno svoja izdanja.⁹² A iz zahvalnosti za njihovu ulogu u osnivanju društvo je 1889. uključilo isusovce u Hrvatskoj u svoje članove trećega reda.⁹³

Sažetak

Autor u ovom radu donosi na temelju izvorne građe povijest djelatnosti pučkih misionara, isusovaca, u sjevernoj Hrvatskoj u drugoj polovici 19. stoljeća. U tim krajevima oni djeluju od 1855. do 1869. i ponovno, samo u Zagrebačkoj nadbiskupiji od 1895. Prikazan je najprije kronološki pregled djelatnosti misionara, okolnosti i način njihova rada, zatim razlozi iz kojih su misionari morali napustiti te krajeve. Nadalje se govori o vjerskom, društvenom i kulturnom utjecaju pučkih misija, te autor donosi primjere opisa vjerskih i moralnih prilika u spisima misionara, o rezultatima njihove djelatnosti, a osobito o literarnoj djelatnosti i kulturnim inicijativama misionara, od kojih se ističe poticaj na osnivanje "Hrvatskog književnog društva sv. Jeronima".

S U M M A R Y

LOCAL MISSIONS IN NORTHERN CROATIA IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY

The author examines the activities of Jesuit local missionaries in northern Croatia. They are active there from 1855 to 1869 and again, just in the Zagreb diocese, from 1895. The author traces the development of Jesuit missions, their organisation, the places they visited, the difficulties they faced, and the social and political influence those missions had. He also describes religious and moral circumstances in which the missionaries operated and focuses on the literary and cultural initiatives of the missionaries, particularly on the foundation of the Croatian Literary Society St. Jerome.

⁹¹ O osnivanju i plodnoj djelatnosti društva vidi J. BUTURAC, *Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima ili sv. Ćirila i Metoda 1868-1968*, Zagreb 1968.

⁹² Usp. *Protocollo di lettere del p. Ayala*, 1877-1887.

⁹³ ARDIS - Pismo predsjednika društva Franje Budickog poglavaru dalmatinskih misionara Giuseppeu Lombardiniju, Zagreb 16. veljače 1889.